

Dějepis s nadhledem 7

PŘEHLED UČIVA

pro základní školy a víceletá gymnázia

Středověk a renesance

Evropské dějepisectví označuje období následující po rozpadu západořímské říše jako středověk, konec středověku je pak spojován s renesancí. Vzhledem k tomu, že k dílčím „renesancím“ (tedy návratům a návaznostem na antické tradice vědy, politiky a umění) docházelo v Evropě (včetně prostoru českých zemí) od raného do pozdního středověku průběžně, je vhodné nahlížet tisícileté období evropských dějin mezi 5. a 16. stoletím právě optikou neustálého napětí mezi novými („středověkými“) fenomény a („renesančními“) návraty k antickému odkazu. Projevy tohoto napětí (míšení či konfrontace prvků klasických a moderních, nekřesťanských a křesťanských, statických a dynamických, ...) jsou patrné například v různých kulturních výtvorech (např. literatura, umění). Periodizace dějin na starověk, středověk a raný novověk vychází primárně z perspektivy evropské, i v různých částech Evropy a v různých společnostech je navíc počátek a konec středověku určován jinak.

Italští humanisté se ve 14. až 16. století vzdělávali v antické literatuře podobně jako mnozí učenci mezi 5. a 14. stoletím. Předchozí epochu, od jejíž kultury se chtěli distancovat, označili jako „**středověké**“, „**temné mezidobí**“. Z průběžných „obrod“ antické tradice zmiňme například rozvoj učenosti na obnoveném západním císařském dvoře po roce 800, nazývaný **karolinskou renesancí**. Na ni v 10. století navázala **renesance otonská**; nejvýraznější období překladů antické literatury přinesla **takzvaná renesance 12. století**. Italský humanismus se rodil v době, již si v českém prostředí spojujeme s „vrcholným středověkem“ – např. Francesco Petrarca vedl korespondenci s Karlem IV. Italskou renesancí 14. až 16. století označujeme jako počátek novověku či doby moderní. Jako úpadková „doba temna“ však bývá obvykle zpětně označováno vše, vůči čemu se nová kultura vymezuje – ve výkladech českých dějin to dlouho platilo například o baroku a raném novověku po bitvě na Bílé hoře v roce 1620.

Prostor západořímské říše i území za jejími hranicemi ve 4. a 5. století postupně ovládla různá menší království. Společenské a mocenské uspořádání se v mnoha ohledech proměnilo, ale vzpomínka na antiku zůstávala živá. Evropští vládci, myslitelé i umělci se dodnes vracejí k představě co největšího území, v jehož hranicích panuje mír a jehož obyvatelé znají válku pouze z dálky a z doslechu. Západní a jižní Evropa v raném středověku těžila z částečně zachovalé římské silniční sítě, vojenských táborů i administrativy (např. biskupství, zčásti i kláštery), naopak Evropa severní a východní (s výjimkou Byzance) budovala institucím nová sídla. Autorita nových mocenských elit se zčásti i nadále odvozovala od antických tradic (představy o návaznosti na trójské hrdiny či římské císařství), raně středověká společenství však zároveň utvářela příběhy o své soudržnosti s pomocí Starého zákona (vznik národů po zmatení jazyků v důsledku stavby babylonské věže, hledání „zaslíbených zemí“ apod.) či zcela nově (germánská, slovanská či keltská mytologie, působení židovské a muslimské kultury apod.).

Křesťanství

Ve středověké Evropě působilo **mnoho židovských komunit**, na Pyrenejském poloostrově, v jižní Itálii a ve Středomoří byla značná část obyvatelstva **muslimská**, dominantním náboženstvím v Evropě však bylo od pozdní antiky **křesťanství**. Jako původně jeden ze směrů judaismu bylo křesťanství ve 4. století povýšeno na oficiální náboženství římské říše a stalo se ústředním rámcem evropské středověké kultury. Judaismus měl mnoho podob, lišících se nejen pojetím vztahu člověka a Boha, ale rovněž zvyky či společenskou organizací. I křesťanství se členilo do mnoha proudů a takové je i dnes.

Novozákonní příběh se ustavoval jako naplnění zákona „Starého“ – Ježíš Kristus byl vnímán jako mesiáš, král v nebeském království, spasitel a vykupitel. Přírodní roční cyklus byl spojen s cyklem liturgickým, v němž se opakovaně připomínal příběh Ježíšova narození (Vánoce), askeze a pokoušení ďáblem, učení (kázání, etická pravidla) a smrti (Velikonoce). Při svatém přijímání Kristova těla a krve (eucharistie) byla zpřítomňována oběť ukřižování, která byla vykládána jako oběť za všechny lidi dědící prvotní hřích Adama a Evy. Velkou hodnotu mělo zvláště v pozdní antice a raném středověku mučednictví (smrt pro víru), často chápané jako analogie Kristovy oběti. Naplnění Starého zákona spočívalo podle evangelijních příběhů o Ježíšově životě do značné míry v důrazu na péči o druhé (zvláště nemocné a chudé), v lásce a milosrdenství. I pro středověkou kulturu proto bylo typické paradoxní zakládání moci na výrazech pokory, navrácení moci bezmocným a kladení nadějí do posmrtného života. Příznačná byla otevřenost všem jazykům a národům – různá křesťanská společenství ctíla lokální či stavovsky specifické světice a světce, významným rysem středověké křesťanské kultury byla také úcta k Ježíšově matce, Panně Marii.

Církev

Instituce křesťanské církve navázaly na římskou administrativu. **Organizační správa** diecézí (území spravovaných biskupy) mnohde přetrvala plynule mezi pozdní antikou a raným středověkem. Vedle tradičních biskupství vznikala nová, jak misionáři šířili křesťanství i duchovní správu do dalších oblastí (arcibiskupství byla nadřazena biskupstvím). To vyvolávalo konflikty nejen mezi křesťany a lidmi z jiných kultur, ale také mezi křesťany samotnými.

Po seslání Ducha svatého na apoštoly (popsaného v Novém zákoně) se měli Ježíšovi učedníci vydat šířit víru do celého světa. Sv. Pavel cestoval po Středomoří, sv. Jakub podle legendy doputoval na Pyrenejský poloostrov a sv. Tomáš do Indie. Mezi **první církve** na hranicích Římské říše patřily církve koptská (v Egyptě) či arménská. Hlavou církve byl římský biskup (**papež**), ve východních, zejména řecky mluvících oblastech říše však nebyla jeho autorita příliš uznávána (spory mezi latinskou – katolickou a řeckou – ortodoxní církví se vyhrcovaly v takzvaných **schizmatech**, zejména v 9. a 11. století). Do střední Evropy přicházeli v 8. a 9. století **misionáři** z Irska, Franské říše a severní Itálie. Církevní organizaci na Velké Moravě a v Bulharsku upevnili Konstantin a Metoděj a jejich žáci. Misionáři z českého knížectví jako sv. Vojtěch se podíleli na christianizaci Pobaltí. Zatímco do Skandinávie se křesťanství šířilo především z Franské říše a anglosaských království, s vikingskými spřízněná knížata Kyjevské Rusi se nechala pokřtít v Byzantské říši.

Vedle misie (šíření křesťanství) byl pro středověkou církev významný také pohyb vnitřní – kontakty mezi biskupy, arcibiskupy a papežem (jej volil sbor kardinálů, významná byl také církevní shromáždění – **koncily**), mezi kláštery a mnišskými řády. **Církev provázela člověka po celý život**, od narození do smrti. Její přítomnost se měla projevovat zvláště ve svátostech. Vnitřní jednotu křesťanstva posilovalo také poutnictví – cesty ke svatým místům (zejména k hrobu sv. Jakuba, do Říma k hrobům sv. Petra a Pavla a k Božímu hrobu do Jeruzaléma). Ve vrcholném středověku (zejména 12. a 13. století) církev zesílila boj proti křesťanům, kteří vyznávali víru jiným způsobem – byli označováni jako **heretici a kacíři**. Stupňovaly se i boje proti muslimům. Vojenská tažení byla označována jako **křížové výpravy** – v pozdním středověku mezi ně patřily i války s husity. **Nové („evangelické“) křesťanské církve** během reformace v 16. století, reagující na pozdně středověkou krizi a nové podoby zbožnosti, vznikaly souběžně s šířením křesťanství v Indii, Číně a Japonsku, ale také v Jižní Americe a v 17. století i v Severní Americe. Misijní činnosti se věnoval jak řád jezuitů (zejména v oblastech kolonizovaných Portugalci a Španěly), tak francouzští či švédští králové. Do severní Ameriky prchali exulanti z reformovaných církví, například puritáni pronásledovaní v Anglii či členové Jednoty bratrské.

Kláštery, řeholnictví a poustevnictví

Již v pozdní antice zbožní křesťané zakládali **poustevny** a skupiny mužů či žen **kláštery**. Soustředili se na modlitbu a oslavu Boha zpěvem žalmů. Dodržovali pravidelný denní režim, prováděli duchovní cvičení a usměrňovali osobní potřeby (tzv. **askeze**), zříkali se bohatého jídla a sexu (**celibát**). Kláštery se spojovaly v mezinárodní síť (**řády**), sdílející společná pravidla (**řehole**).

V západní Evropě byli v raném středověku nejvýraznější benediktini, ve 12. a 13. století vznikaly nové řády poustevnické (např. kartuziáni), kontemplativní (např. cisterciáci), rytířské (např. templáři, johanité, němečtí rytíři) či zaměřené na zajišťování liturgického provozu (premonstráti). Vedle řehole sv. Benedikta byla pro nové komunity nejinspirativnější řehole sv. Augustina (např. augustiniáni, premonstráti, voršilky, křížovníci, dominikáni). Ve 13. století vznikaly vlivné řády žebravé a kazatelské (dominikáni, minorité), spojené s rozvojem měst a univerzit. Pozdní středověk a reformace byl pro řeholnictví obdobím krize (reformované církve mnišství neuznávaly), v katolické církvi však i v 16. století vznikaly řády nové, zaměřené na vzdělávání a misie (např. jezuité).

Řádový život, kláštery a působení osob skládajících řeholní sliby a žijících v celibátu byl nesmírně významný pro celou středověkou a raně novověkou společnost, neboť klášterní instituce zajišťovaly mnoho rozličných, nepostradatelných funkcí.

Dějiny ve slozech

Většina středověkých kultur spojovala dějepisectví a historii s náboženstvím. **Příběhy o dějinách lidstva** byly významné zejména v kontextu prorocství, útěchy, mytologií a představ o blížícím se konci světa. Základním smyslem vyprávění většinou nebyla realistická nápodoba skutečnosti či objektivní popis situace, ale změna smýšlení a jednání těch, kdo se s příběhem měli setkat. Podstatou příběhu bylo obvykle duchovní či mravní poučení a aktuální účinek. Židovská, křesťanská i islámská kultura pracovaly s promyšlenými systémy znaků (**symbolů**), jež umožňovaly kódovat texty i obrazy na více úrovních a sdělovat několik informací najednou. V křesťanství byla podstatná představa, že bůh jako Ježíš Kristus je slovem (*Na počátku bylo slovo, Gen 1,1*), jež se pro spásu člověka stalo tělem, tj. vtělený bůh Ježíš Kristus se obětoval, aby vykoupil hříchy.

V průběhu středověku se na evropském kontinentu měnil význam jednotlivých jazyků. **Jazyky** spojené s posvátnými texty (např. hebrejšтина, řečtina, arabština) či s „mezinárodními“ institucemi (latina jako jazyk římské správy, a tudíž i církve) v písemnictví převažovaly v raném středověku. Ve vrcholném středověku však narůstal význam mateřských jazyků (tomuto procesu se říká vernakularizace). Vyvíjela se i písmo a podstatnou proměnu typografii i smýšlení o podobě a funkci textu přinesl **knihťisk**; do té doby byly texty, jejich výroba (rukopisy) i uchování velice nákladné a dostupné jen malému zlomku populace (kultura byla dlouhodobě více orální než psaná, podobně jako v antice se tedy velmi rozvíjelo umění paměti).

Národy mezi říšemi

V antice byly **národy za hranicemi říše označovány za barbarské**, středověcí křesťané vnímali své nepřátele jako pohany. Války tedy vedle boje o území provázela také víra ve vlastní náboženskou a kulturní převahu, což středověcí autoři nezřídka kombinovali. Národ ve středověku a v raném novověku nebyl považován za hlavní společenskou jednotku, lidé totiž vnímali vzájemnost spíše na základě jiných hledisek (například víra, poddanost jednomu panovníkovi, obývání společné země, sdílené dějiny a tradice apod.).

Středověký politický svět si představujeme spíše jako síť vztahů než jako soustavu přesně ohraničených národních států. V raném středověku vedle sebe existovaly **tři říše** usilující o vládu ve jménu jednoho náboženství: **byzantská, karolínská a arabská**. Králové si předávali moc v rámci rodin (dynastií), někdy byli voleni. Prostředky získávali dobýváním dalších území, prodejem otroků či zábořem církevního majetku. Usilovali o věrnost bojovníků (šlechty), jimž v roli lenních pánů propůjčovali půdu. Za to jim vazalové poskytovali vojenskou pomoc. V katolické Evropě se králové zavazovali chránit církve. Když král zvolený říšskými knížaty (kurfiřty) dokázal sladit své zájmy s papeži a bezpečně se dostat do Říma, mohl se stát císařem. Jak nezávislost šlechty vzrůstala, najímali si králové do válek častěji žoldnéře. Proto rostl výběr daní od všech poddaných i význam práva – prvky, jež charakterizují stát. O daních rozhodovaly sněmy, jichž se účastnili zástupci stavů – církve a šlechty, někdy i měst.

Pravoslavný svět

V **Byzantské říši** římské impérium plynule přešlo z antiky do středověku. Jeho obyvatelé se považovali za Římany, latinu však postupně nahradil řecký jazyk. Ačkoliv kontakty mezi katolickým a pravoslavným (ortodoxním) světem byly intenzivní, během středověku se navzájem postupně vzdalovaly. Nedorozumění mezi západním a východním křesťanským kulturním okruhem se týkalo jak významných teologických otázek, tak politické moci (zvláště v pomezích regionech, jako bylo např. Bulharsko, západní Balkán, jih Apeninského poloostrova či východní Středomoří). Pro ortodoxní patriarcháty (nejvyšší jednotky církevní správy) na území bývalé Východořímské říše i okolních regionů (Balkán, Kyjevská Rus, Arménie, Gruzie, Núbie, Etiopie atd.) bylo nepřijatelné uznat nároky římského biskupa (papeže) na plnou svrchovanost; k naprostému odcizení přispěl ústup byzantské moci z Apeninského poloostrova mezi 7. a 11. stoletím a křížové výpravy, vrcholící ovládnutím Konstantinopole italskými městy a západoevropskou šlechtou na začátku 13. století.

Pro pravoslaví je typické chápání Ducha svatého jako vycházejícího z boha Otce „skrze“ Syna (Krista), zatímco katolická církev hovoří o vycházení Ducha z Otce „i ze Syna“ (filioque). Od 9. století se v ortodoxii **rozvíjelo využívání ikon** (náboženských obrazů) jako kultovních předmětů znázorňujících a zpřítomňujících věřícím nadpřirozený svět i jinou cestou než slovem a textem. Podobně jako kulturně jednotným prostorem nebyla západní nebo střední Evropa, v mnoha ohledech se lišily a proměňovaly i jednotlivé pravoslavné komunity. Byzantská říše sice neměla misijní tendence (na rozdíl od západní církve), přesto se její působení podepsalo na formování a chodu okolních společenství, států a říší. Zatímco v byzantském východním Středomoří byla podstatnou složkou kultury i antická tradice spojená se starořeckou rétorikou a poezií, v Kyjevské Rusi tvořily téměř výlučná intelektuální centra kláštery.

Evropa ve světě

Středověcí obyvatelé evropského kontinentu měli obvykle tendenci vnímat se jako žijící na okraji světa. Většinu plochy Země zaujímalá Asie, která nebyla evropskými křesťany v raném středověku vnímána jako cizí „orient“, ale jako těžiště světa, podle něž se Západ „orientoval“, kde žilo nejvíce lidí (namnoze křesťanů), kde byly klimaticky nejpříznivější podmínky k životu a které bylo blízko ráje. Teprve v pozdním středověku narůstalo postupně přesvědčení, že Evropa tvoří srovnatelný protipól Asie, či dokonce jakési duchovní centrum světa (jediné území obývané převážně křesťany), z něž budou ostatní oblasti zeměkoule ovládnuty. Dříve spíše negativní charakteristiky spojené ve starém Řecku i v *Bibli* se severozápadem (chlad, tma, zlo) začaly být vnímány pozitivně jako zdroje síly a odolnosti, v kontrastu se stereotypy spojenými s horkým jihem (Afrika), z evropského pohledu způsobujícím u lidí slabost a zdůvodňujícím služebnost.

Ve **středověkých zobrazeních světa** byl obvykle na středu Jeruzalém, muslimové však někdy kladli do středu Mekku a zcela jiné pojetí bylo obvyklé například ve středověké Číně („říši středu“). Zatímco Asii věnovali evropští obchodníci, učenci a diplomaté velkou pozornost, Afrika (zejména její vnitrozemí a jih) byla středověkým Evropanům známa jen velmi málo. Až ovládnutí severního a západního afrického pobřeží v 15. století umožnilo Evropanům opakované výpravy do Indie (i přes Atlantský oceán, tedy do Ameriky). Zcela mlhavé byly v Evropě představy o území a obyvatelích Austrálie a Oceánie („protinožcůch“).

Cestování

Středověcí cestovatelé nemohli na rozdíl od obyvatel starověkých říší užívat udržované dálkové silnice, cestování proto bývalo zdoluhavé a nebezpečné. Přesto byla velká část středověkého obyvatelstva v pohybu. Významně **se zdokonalovala doprava námořní**. Cestovatelé se orientovali především podle hvězd, nejsnazší bylo na většině evropského území cestovat v létě. Zemědělci a řemeslníci se stěhovali za prací, studenti za vzděláním, k migraci či vyhnanství byly nuceny i větší skupiny obyvatel jako otroci, Romové, Židé nebo členové reformovaných církví. Mezi křesťanským a muslimským světem se pohybovali židovští učenci a kupci. Typickými cestovateli byli poutníci vydávající se ke svatým místům. **Poutě** bývaly spojeny i s dalšími účely – obchodem, poselstvem, diplomatickou, misijní či válečnou výpravou. Umožňovaly i poznání stvořeného světa. Jelikož cesta symbolizovala život a úsilí o spásu, většina středověkých poutí se odehrávala jen

v představách. V některých chrámech se na podlaze nacházely rozsáhlé **labyrinty**, které znázorňovaly cestu do nebeského Jeruzaléma a usnadňovaly soustředění na posmrtnou cestu do ráje.

„**Zámořské objevy**“ v pozdním středověku přímo navazovaly na křížové výpravy. Jejich cílem bylo nalézt spojení s domnělým křesťanským obyvatelstvem Indie či Afriky a získat tím převahu nad muslimy – v ovládnutí Jeruzaléma, obchodních tras a zdrojů surovin a otroků.

Svět islámu

Lidé, kteří se hlásí k islámu, si říkají **muslimové**. Jejich životy a kulturu spoluurčuje víra v jediného Boha a snaha jednat v souladu s jeho vůlí. **Islám**, v mnohém rozvíjející a aktualizující tradici Starého i Nového zákona, se šířil od 7. století nejprve mezi Araby, v jejichž jazyce označuje Boha slovo **Alláh**. V arabštině je psán i **Korán**, kniha považovaná za dar seslaný lidem skrze **proroka Muhammada** jako návod k dobrému životu. **Pět pilířů islámu** jsou víra, modlitba, dobročinnost, půst a pouť. Muslimové se pětkrát denně modlí. Proto všude, kde žili, budovali modlitebny, jimž říkali **mešity**.

Islám se po rychlém rozšíření ve velké části Asie, Afriky i Evropy v raném středověku stal záhy jedním z největších světových náboženství. Propojoval geograficky a kulturně velice vzdálené oblasti (např. Andalusie, severní Afrika, severozápadní Indie) podobným způsobem jako v helénistické době řecký jazyk a kultura. Brzy se islám rozčlenil do různých myšlenkových směrů, v nichž dominantní byly dva – **sunnité a šité**. Nárok na vedení muslimů (**chalífát**) si činily různé panovnické dynastie (např. Umajjovci či Abbásovci) i národy (Arabové, Turci, ...); muslimský svět byl podobně jako ten křesťanský nejednotný a v různých obdobích a regionech vytvářel velmi odlišné kultury spojující lokální tradice s univerzálními myšlenkami obsaženými v Koránu a v tradici o životě proroka Muhammada.

V Asii

Území dnešní Asie bylo mezi 4. a 17. stoletím **nejlidnatější částí světa**. Zdejší státy a kultury dalece převyšovaly ty evropské v mnoha ohledech (technologie, vzdělanost, hospodářství, státní správa, právní systémy, náboženský život apod.), což si většinou uvědomovali i tehdejší Evropané.

Na území dnešní Indie se mezi 4. a 16. stoletím střídala období existence mnoha menších států, bránících se proti vnějším útokům, s epochami, kdy vítězní dobyvatelé dosáhli silné ústřední vlády. Z řad turkických a mongolských útočníků často pocházeli zakladatelé nových dynastií. Stopy promíšených kultur jsou v Indii přítomny dodnes. Nové vládnoucí elity na severu Indie se od 12. století klonily k monoteistickému islámu. Od 8. století se opět rozvíjely i různé formy tradičního hinduismu. Naopak buddhismus byl z Indie a Afghánistánu vytlačen do Tibetu. Již dříve se rozšířil v jihovýchodní Asii, odlišných podob nabýval v Číně, Mongolsku, Koreji a Japonsku.

Na čínskou civilizaci měla velký vliv konfrontace s **nomády** žijícími na jejich severozápadních hranicích. Střet čínských zemědělců a obyvatel měst s kočovnými pastevci (např. Huny či Mongoly) byl námětem mnoha příběhů a písní. **Čína** až do počátku své postupné izolace v 15. století (dynastie Ming) expandovala a dominovala na severu, západě i na jihu od svých hranic. I Vietnam byl ve středověku pod značným vlivem Číny, po válce za nezávislost na počátku 15. století však vzniklo samostatné vietnamské císařství.

Na americkém kontinentu

Původní obyvatelé amerického kontinentu přišli ze severovýchodní Asie přes dnešní Beringovu úžinu, která před více než 20 000 lety nebyla zaplavena mořem. Kontakty mezi Amerikou a Polynésií, Evropou a Austrálií jsou sporadicky doloženy již před novověkým objevením této části světa Evropany. Místní kultury, kvůli mylné domněnce Evropanů, že se nacházejí v Indii, **nesprávně označované jako indiánské**, se vyvíjely svébytně a přizpůsobily se různorodým klimatickým podmínkám. Lišily se stylem života, náboženskými představami i hmotnými projevy.

Řada indiánských skupin žila izolovaně a v úzkém sepětí s přírodou. Tito lidé využívali jen přírodní materiály, které se rychle rozkládají. Proto nemáme o jejich způsobu života mnoho informací. Mnohem více toho víme o civilizacích, které budovaly rozsáhlé říše a stavěly kamenná města a chrámy. Mezi nejznámější patřily v období mezi 4. a 16. stoletím **aztécká**, **incká** a **mayská**.

Životní prostředí

Evropské klima bylo od 10. do 13. století mimořádně teplé. V následujícím období se prudce ochlazovalo – tato „malá doba ledová“ vrcholila v 17. století. Mezi 12. a 17. stoletím způsobili lidé v evropské krajině velmi prudké a hluboké změny. **Půda** se stala předmětem stále intenzivnějšího hospodářského využívání a dědičného soukromého vlastnictví. Lidé krajinu rozparcelovali do přesně vymezených pozemků, jejichž využití podléhalo dlouhodobému plánování.

Na území dnešního Česka ve středověku rychle **mizely lesy**. Byly vykáceny kvůli prudkému růstu počtu obyvatel (zakládání vesnic a měst), zemědělství i těžbě a zpracování nerostů. Velké množství dřeva bylo spotřebováno při výrobě dřevěného uhlí, nezbytného v železárnách a sklárnách. Ty vznikaly v zalesněných oblastech i proto, že využívaly energii a vodu horských potoků. Kromě pohraničních hvozďů a rezervací sloužících k chovu lovné zvěře byly zbylé lesní porosty obvykle velmi řídké a prosvětlené – připomínaly spíše parky, protože nižší vegetace a mladé stromky byly ničeny pastvou dobytka a prasat.

Kovem, jehož těžba nejvíce poznamenala české středověké dějiny, bylo stříbro. Na konci 13. století se centrem těžby stala Kutná Hora. Tamní ložiska tvořila hlavní evropský zdroj stříbra, byla však do značné míry vyčerpána v 16. století, kdy je nahradila naleziště v Jáchymově a dovoz ze zámoří. V pohraničních horách se těžily také cín a měď, těžilo se i rýžovalo zlato, v českých zemích se nalézala také hojná ložiska železné rudy.

Zvířata

Ve středověku byla obvyklá představa, že **stvořený svět (příroda) slouží člověku pro usnadnění jeho pozemského života, ale i jako nástroj k jeho spáse**. Lidé se domnívali, že zvířata byla stvořena proto, aby nad nimi člověk panoval a využíval jejich síly, energie, těl a produktů. Podobně jako v některých starověkých kulturách byl ve středověké Evropě lov divoké zvěře vyjádřením příslušnosti k vyšším společenským vrstvám; pracující společenské vrstvy naopak velkou část života trávily se zvířaty využívanými v zemědělství či v jiných hospodářských činnostech. Zvířata byla rozřazována na vznešená a méně vznešená, s každým živočišným druhem se pojily jiné představy a etické či hodnotové konotace.

Běžné byly i úvahy o svébytném životě zvířat, případně i o možnostech posmrtné spásy jejich duší či o budoucím vzkříšení jejich těl. Lidé předpokládali u zvířat racionální schopnosti, často odlišné od těch lidských spíše jen stupněm či měrou, a vnímali zvířata jako zdroje poučení pro lidskou společnost. Hranice mezi lidstvem a animalitou tedy nebyla vždy jednoznačná. Například některé druhy koňů (využívaných ve válce) či exotická zvířata dovážená na panovnické dvory měly ve skutečnosti vyšší hodnotu než životy poddaných obyvatel či otroků, cena člověka (zajatce) mohla být přepočítávána na počty kusů dobytka ve stádu a podobně. Zvířata, jež způsobila zničení úrody či smrt člověka, byla někdy souzena a trestána.

Mnoho zdánlivě divokých zvířat bylo ve skutečnosti domestikováno či nějakým způsobem chováno (např. lovná zvěř v oborách, králíci, ryby v sádkách), naopak některá domácí zvířata se příliš nelišila od těch žijících divoce (např. prase). Středověká společnost také běžně počítala s existencí tvorů, které znala pouze z vyprávění a kteří nebyli nikdy spatřeni – využívány byly i domnělé části jejich těl (např. jednorozci, draci, bazilišci).

Města – místa zvláštního práva

Mimo území bývalé římské říše, kde se města v pozdní antice měnila spíše do podoby kompaktních pevností a sídel biskupství nebo správy menších politických útvarů, **byla nová města** zakládána zejména mezi 10. a 13. stoletím. Tyto lokality byly vymezeny obvykle panovníkem jako ohrazené prostory, v nichž se neuplatňovala práva okolních vlastníků půdy (šlechty), a zajišťovala bezpečný prostor pro pravidelnou obchodní výměnu (trh) za poměrně svobodných a předvídatelných podmínek (např. daňové výjimky a úlevy, pevná pravidla). Některá **byla zřizována** v blízkosti nerostných ložisek, jiná na obchodních křižovatkách či u brodů a mostů, občas bylo nové město založeno v blízkosti staršího opevněného sídla (hradiště). **Obyvatelstvo** měst (měšťané) mohlo budovat vlastní samosprávu, soudit a trestat zločiny páchané na území města, volit své představitele, sdružovat řemeslníky do cechů a organizovat vlastní branné síly. V ohrazeném prostoru byly obvykle zahrady nebo i menší polnosti, k městům patřilo též jejich blízké zemědělské zázemí za hradbami (měšťané často drželi půdu i mimo město, do měst se někdy stěhovala šlechta a podobně).

Ve střední Evropě byl vznik měst spojen s příchodem obyvatelstva ze západní Evropy, nejčastěji z německy mluvících zemí (kolonizace) především ve 13. století. Tito lidé si přinášeli svůj jazyk, obyčeje i právní zvyklosti, které se uplatňovaly při vzniku městských komunit. Právo každého města bylo specifické. Podléhali mu všichni, kdo ve městě bydleli, ale i každý, kdo jím projížděl nebo v něm obchodoval. V některých částech středověké Evropy tvořila města samostatné politické jednotky (městské státy) a sdružovala se do spolupracujících obchodních svazků (např. hanza), podstatnou měrou se podílela na mezinárodní politice (např. Benátky, Janov) nebo soupeřila o práva a svobodu od daní nejen se šlechtou, ale i s císaři (zejm. severní Itálie).

Násilná společnost?

Středověk bývá ve filmech, seriálech nebo digitálních hrách často v kontrastu k současnosti představován jako doba neomezeného a brutálního násilí. **Nepřiměřená krutost byla však ve středověku obvykle odsuzována** a nebývalá síla dnešních zbraní hromadného ničení a rozsah masových vražd nejsou srovnatelné s násilím páchaným lidmi v minulosti. Nošení zbraně bylo ve středověké Evropě omezováno různými předpisy a spojeno s povinnostmi a zodpovědností. Násilné řešení vlastních i cizích sporů považovali za svou výsadu urození muži (šlechta), což souviselo s jejich chápáním cti a dobré pověsti, ale i s koncentrací moci a upevňováním vlády.

Soudy někdy získávaly důkazy mučením, a pokud lidé věřili, že je to v souladu s božím přáním, považovali popravu zločince za oprávněný trest. **Znásilnění ženy** bylo chápáno spíše jako zneuctění její rodiny než jako útok na oběť. **Bití žáků a učňů** bylo běžným trestem i výchovným opatřením. Podle některých středověkých myslitelů však bylo násilí v rozporu s náboženským učením. Například Petr Chelčický připomínal, že v křesťanství je nejdůležitější láska. Jelikož se podle něj veškerá světská moc opírala o výkon násilí, považoval všechny vládcy z podstaty za hříšné. Podobné názory však byly okrajové.

V raném středověku bylo násilí spojeno zejména s ustavováním nových politických útvarů a dobýváním území, běžné bylo zajímání velkých skupin osob a jejich zotročování či hromadné popravy (týká se to zejména expanzí nových křesťanských a muslimských států). **Na konci 11. století** se zrodila myšlenka, jež je spojena s nejnámější středověkou násilnou praxí – **křížové výpravy**. Označována tak byla náboženská válka vyhlášená papežem. Křížáci za svou účast získávali odpustky. Cílem bylo ovládnutí Jeruzaléma, ale později třeba i vojenské tažení proti obyvatelům Pobaltí, proti husitům nebo obrana Uher před Osmany. Neválčili pouze křesťané proti muslimům. Francouzští králové v 16. století spolupracovali s Osmany v boji proti Habsburkům, roku 1204 křížáci dobyli ortodoxní Byzanc, ve 12. století na Pyrenejském poloostrově i v 15. století ve střední Evropě směřovali proti vojskům křesťanských králů. Mnozí od výpravy očekávali nejen spásu, ale také zisk půdy, majetku či lepšího společenského postavení. **V pozdním středověku** se v Evropě také stupňovalo násilí proti různým skupinám osob, v nichž společnost hledala viníky dobových hospodářských, politických a duchovních problémů. Nejčastěji byli obviňováni z čarodějnictví. Týkalo se to zejména žen, Židů, Romů či homosexuálů. Velmi brutální bylo zacházení evropských kolonizátorů s obyvatelstvem Afriky a Ameriky. Mimořádně násilné konflikty byly v 16. a 17. století spojeny také s vymezováním politické a hospodářské moci mezi představiteli katolické církve a církví reformovaných.

Práce neboli utrpení...

Slovo „práce“ označovalo dříve utrpení, námahu a úsilí. Dnešní význam začalo získávat až na konci středověku. V *Bibli* je povinnost obdělávat půdu uložena Adamovi jako trest za ochutnání jablka ze stromu poznání. Eva měla za tento přečin trpět při porodních bolestech. **I proto byla fyzická práce, vykonávaná většinou středověké populace, vnímána negativně. Urození lidé** se fyzickou prací neměli poskvřovat, znamenalo by to urážku jejich stavu. **Nižší společenské vrstvy** byly naopak „v práci“ téměř neustále, práce nebyla oddělena od rodinného života. Odpočinkovým aktivitám nebyl vyhrazen zvláštní čas, prolínaly se s prací. Aby domácnost prosperovala, své každodenní povinnosti měli vykonávat všichni členové, včetně dětí.

Většina obyvatel středověké Evropy se věnovala zemědělství. Rozšířilo se používání několika technologií, které lidem významně usnadnily práci – zejména chomout, vodní mlýn a jeřáb. Zdokonalovaly se také osevnické metody a hospodaření, byť se tak dělo na úkor dlouhodobé udržitelnosti (vyčerpávání půdy, prudký úbytek lesů, zamořování krajiny při těžbě nerostů apod.). Koncentrace bohatství probíhala u společenských elit a ve městech, kde se dařilo obchodu a finančnictví. **V pozdním středověku lze pozorovat zrod kapitalistického systému,** založeného na kombinaci laciných zdrojů surovin a energie (otroci, expanze spojená s drancováním), půjček, investic. Setrvalým rysem středověké ekonomiky byl nedostatek hotových peněz. Půjčování na úrok však církev často označovala za nemorální výdělek (proto křesťanům tuto službu poskytovali někteří bohatí Židé, kteří se věnovali obchodu, jelikož jim bylo zakazováno pracovat v zemědělství). Za další nepočestné, leč nezbytné profese byli považováni např. žoldnéři, prostitutky, kati, rasové či herečky a herci. Respektovaná povolání se naopak sdružovala do profesních organizací – **cechů,** které se staraly o své členy a kontrolovaly provoz i kvalitu výrobků.

Otrokářství ve středověku nebylo tolik podstatným prvkem hospodářství a kultury jako v antice. Přesto bylo v křesťanské i muslimské společnosti zotročování jiných lidí běžné. Obchod s lidmi byl zdrojem bohatství mnoha států a principy úplného zbavení osobní svobody a nucené práce byly jedním ze základů evropského pokroku v pozdním středověku a raném novověku.

Rod, rodina, děti

Středověká židovská, křesťanská i muslimská společnost byly výrazně patriarchální. Hospodářství, kultura i náboženství vycházely z představy o přirozené a nutné nerovnosti mezi pohlavími, konkrétně o podřízenosti ženy muži. Posvátné, mravoučné, umělecké i vědecké texty od pozdní antiky do raného novověku sice mnohdy nabízely jiný, vyrovnanější či někdy dokonce zcela opačný pohled, **východiskem středověkého i raně novověkého uvažování o genderu (pohlavních rolích) nebo o rodině však vždy byla představa o dominanci muže.**

Systém pohlavních rolí byl srovnatelně komplexní, jako je ten dnešní, ale v mnoha ohledech byl zásadně odlišný. Zvláště od 11. století například v katolickém prostředí začalo převládat přesvědčení o mimořádné hodnotě pohlavní zdrženlivosti (**celibátu**), v byzantské společnosti zase výraznou roli hráli kastrovaní muži (**eunuchové**). Muži a ženy zřikající se pohlavního života **byli vnímáni jako vzorově zbožní** (dokonaleji napodobující vzor Ježíše Krista a apoštolů), zatímco plození dětí a rodinný život byly tudíž chápány spíše jako společenská nutnost než jako ideál.

Očekávání od žen i mužů se velmi lišila v závislosti na různých společenských skupinách. Zatímco urození muži (s výjimkou těch, kteří sloužili v církvi) dostávali představám o své úloze, pokud byli fyzicky silní, plodní, galantní a štedří, u neurozených měšťanů byla hodnotou vedle plodnosti spíše šetrnost a pracovitost. Ženy se mohly vyhnout svazující roli manželky a matky především v prostředí klášterů či ve společenství bekyň. Zejména v raném středověku se zřejmě zvláště v severní Evropě vyskytovaly i **ženy v rolích válečnic,** což bylo v pozdním středověku již považováno za překročení genderových norem (srov. osud Jany z Arku). Pro laiky obou pohlaví sice bylo obvykle životním cílem vstoupit do manželství a mít děti, mnozí si to však nemohli ekonomicky dovolit, a zvláště ve městech tak nebylo vůbec nezvyklé žít „single“.

Věda a učení

V období středověku byla křesťanská Evropa ve srovnání s některými jinými světovými kulturami **spíše zaostalá**. Věda a technologie se rozvíjely zejména v Číně a v muslimském světě. Západní křesťané získávali od 11. století některé poznatky antických vzdělanců v překladech z arabštiny nebo hebrejštiny do latiny.

Méně izolovaná byla Byzanc. Centrem pokroku přírodních věd bylo kulturně a jazykově promíšené Středomoří, zejména muslimská Andalusie. K přímému kontaktu s vědou starověkého Řecka došlo až v Itálii 15. století, vědeckému pokroku napomohlo i rozšíření knihtisku. V 16. století považovali humanisté, přírodovědci, lékaři nebo astronomové vlastní výzkumy za převratné a velkou hodnotu pro ně mělo nové rozvíjení starověkých poznatků či návrat k původním jazykům *Bible* i antické vědy. Menší význam přikládali navazování na vědomosti a přístupy pěstované ve středověku.

Středověké školství bylo církevní (židé měli svůj vlastní, oddělený školský systém). Základem vzdělání byla četba a výklad některých antických autorů a bible v latině. Školy byly zřizovány u klášterů a katedrál. Na přelomu 12. a 13. století začaly v Itálii a Francii vznikat **univerzity**, v nichž se kromě latiny, logického myšlení a teologie vyučovalo také právo a medicína. Základ univerzitního vzdělání poskytovaly artistické (filozofické) fakulty, na nichž se vyučovalo **sedm „svobodných umění“** (*artes liberales*). První tři z nich (*trivium*) vedla k ovládnutí jazyka, racionálního myšlení a vyjadřování (gramatika, rétorika, dialektika/ /logika), následující čtyři (*kvadrivium*) podávala nauku o pravidelném uspořádání světa a byla přípravou na studium teologie (matematika, geometrie, astronomie a hudba). **Zpěv a hudba** jakožto nauka o harmoniích v uspořádání stvořeného světa hrály ve středověkém a raně novověkém školství významnou roli (tak jako v církevní kultuře obecně): byly také součástí „umění paměti“ a základem mnemotechnických pomůcek (psací potřeby byly ve srovnání s dneškem velice drahé a principem učení bylo memorování).

V pozdním středověku a v raném novověku byly **základní školy** rozšířeny i v menších městech. Humanistické přístupy ke vzdělávání cílily na dokonalé ovládnutí klasické latiny a řečtiny. **Vzdělanci** byli především překladateli, někteří navíc psali v mateřských jazycích. Na jejich dílo navázali učenci v raném novověku. V různých jazycích psal a o překlady svých děl usiloval také **Jan Amos Komenský**. Zásadní pro něj byla srozumitelnost pro co největší počet lidí; vzdělání bylo v jeho díle silně provázáno s vírou, s morálkou a s poznáváním stvořeného světa, ale také s nadějí na politické a náboženské reformy. Vedle psaní duchovních textů, encyklopedií a slovníků se zabýval také teorií vzdělávání (didaktikou), včetně předškolních dětí.

Architektura, umění a estetika

Výtvarné umění v evropském prostoru mezi 4. a 16. stoletím bývá členěno do několika slohů a stylů – od raného středověku se utvářelo specifické byzantské umění, jež ovlivňovalo i uměleckou tvorbu na Západě. Ve Středomoří byla estetika záhy silně formována také orientálním uměním (tzv. maurský sloh). Návrat k mnohým klasickým formám představovalo tzv. románské umění; ve 12. století se začalo prosazovat tvarosloví zcela nové – gotika. Opětovný návrat ke klasickým formám je spojen s renesancí v pozdním středověku, jejíž estetika v různých proměnách ústila v 16. století jak do manýrismu, tak do baroka.

Architektura, malířství, sochařství nebo užitá umění ve středověku a raném novověku odpovídala lokálním potřebám a imaginaci. Obvyklé je členění umění na sakrální (posvátné, např. chrámy, synagogy, mešity a jejich výzdoba) a profánní (světské, např. hrady, paláce, měšťanské domy, ...), časté bylo však míšení obou kategorií (duchovní významy světských příběhů zobrazených v kostelích, heraldika připomínající osoby žádající o modlitbu apod.). Všechna tři monoteistická náboženství se potýkala se zákazem zobrazování Boha a stvoření – období odporu proti obrazům (spojeného s obavou z modlářství) se označují jako **obrazoborectví (ikonoklasmus)**. V Byzanci probíhal v 8. a 9. století, v českých zemích se objevil za husitských válek v 15. století, v islámské kultuře sílil za vlády Abbásovců – v umění islámu nad obrazem převládla kaligrafie (zdobné písmo). Navzdory tomu i v židovské a muslimské kultuře existovala ve středověku bohatá tradice zejména profánního výtvarného umění.

Vedle hradu je typickou středověkou stavbou **kostel** – budova, v níž se praktikovaly křesťanské obřady. Mnohé z nich byly zvláště zpočátku dřevěné, až na výjimky se však dochovaly jen ty postavené z kamene nebo cihel. Jejich podoba závisela na funkci – větší byly zejména ve městech budovány jako haly umožňující shromáždění co největšího počtu lidí. Jednodušší kostely vznikaly pro venkovské farnosti, ale stavěly se i menší, často soukromé kaple. **Vnitřní prostory významných středověkých budov** obvykle

dochovaly pouhé zlomky. Využívány byly různé materiály a výtvarné techniky. Významnou složkou středověkého umění byly rukopisy a jejich výzdoba (iluminace).

Pro středověké umění je typická **zvláštní práce s barvami a perspektivou**. Tou dnes obvykle myslíme takový způsob zobrazení, který ve snaze o co nejuvěrnější zpodobnění viděné reality pracuje s jedním bodem, do něhož se sbíhají všechny pomyslné linie (tzv. úběžníky). Ve středověku se používaly odlišné metody. Velikost nebo pozice na obraze mohly rozlišit význam jednotlivých postav. Na omezeném prostoru býval připomenut celý příběh i jeho symbolické významy. Někdy se navíc používala převrácená perspektiva (pomyslné linie se nespojují v jednom bodu na obraze, ale vykračují ven, aby se protnul třeba v místě, kde stojí divák). Bodů, kde se linie setkávaly (úběžníků), mohlo být i více – předpokládalo se, že se divák bude pohybovat (podobně jako se s tím někdy setkáváme v umění 20. století). Jedna budova tak mohla být zobrazena i z několika pohledů najednou. Naopak v renesanci se rozšířilo používání centrální lineární perspektivy, která se řídí pouze jedním úběžníkem – pomyslné rovnoběžky se na horizontu sbíhají v jednom společném bodě.

Zlo a hříchy byly ve středověku obvykle zobrazovány jako fyzická ošklivost, kterou si lidé často spojovali s nepravidelnými liniemi a tmavými barvami. Při zpodobňování různých osob byly takto pomocí barev a tvarů vyznačovány rysy, znázorňující jejich dobrou či zlou povahu. Dobro bylo spojováno se světlem a s krásou, již ztělesňovaly pravidelnost a řád, jasné a pestré barvy.

Láska a sex

Středověké vnímání sexuality vzešlo z představ převládajících v římském císařství, v křesťanství a v judaismu. **Základem byla** nadřazenost muže nad ženou a spojení nahoty a pohlavní touhy s pocitem viny nebo studu. Proto mocenské elity usilovaly o kontrolu a přísné hodnocení sexuality. Lidé se domnívali, že pohlavní touhu je třeba potlačovat a omezovat. Věřili také, že žena po sexu touží více než muž, a proto je třeba, aby muži vedle svých těl ovládali také těla žen. Proto byl pohlavní styk nejen při znásilnění často spíše výrazem moci než intimním sdílením touhy.

V křesťanství se ideálem stala pohlavní zdrženlivost, ve 12. století mezi katolickými kněžími převládá celibát. Soulož měla probíhat pouze mezi manželem a manželkou. Jejím cílem mělo být rozmnožování, nikoli vzájemné potěšení. Vyžadovanou normou proto byla rychlá vaginální penetrace v předepsané poloze. Ačkoli bylo známo několik antikoncepčních metod, jedinou schvalovanou bylo odříkání (půst). Středověká medicína považovala mužskou ejakulaci za oslabení organismu, což podporovalo dobové mylné představy o nebezpečnosti masturbace a homosexuality. Ty byly jako „sodomie“ považovány za hřích. Prostituce byla hodnocena smířlivěji. Za manželskou nevěru (cizoložství) byly ženy trestány mnohem přísněji než muži. O skutečném sexuálním životě středověkých mužů, ale především žen je toho však známo velice málo – i vzhledem k tomu, že autory většiny pojednání o sexu byli muži žijící v celibátu. Prameny svědčí o tom, že lidské snění a někdy i jednání se odlišovaly od oficiálních nařízení.

Nemoci

Ve středověku a raném novověku mělo **na vnímání nemocí a zdraví zásadní vliv náboženství** – i rozvoj medicíny jako vědy byl podmíněn tím, že na její podobu dohlížela církev (některé výzkumné postupy založené na experimentu a empirickém pozorování se tudíž nepoužívaly, protože by se mohly přičítat náboženskému vnímání lidského těla). Možnost uzdravení byla podstatnou složkou křesťanské mytologie – i většina Ježíšových zázraků se týkala vyléčení nemocných. Společenské instituce jako církev, aristokracie nebo městské samosprávy proto spolu s lékaři usilovaly o vyléčení nemocných lidí nebo alespoň o zmírnění následků či bolesti.

Lékařská věda se rozvíjela zejména na území dnešního Španělska a Itálie (Salerno), i s ohledem na kontakty s mnohem pokročilejší medicínskou kulturou středověkého islámu. Východiskem byla představa o tělesných šťávách, cílem byla jejich rovnováha; nemoc byla v křesťanské představě obvykle také spojena s hříchem – významnou součástí léčebného procesu byly proto rovněž modlitby a duchovní péče.

Rozvoj medicíny a růst jejího vlivu na společnost a politiku byl často spojen s reakcí na **morové rány** – zejména v 6. a ve 14. století. Šíření moru v Asii, Evropě a severní Africe v polovině 14. století bylo jednou z největších středověkých katastrof. Medicína v té době neznala antibiotika ani očkování, ale ani přesnou

příčinu choroby. Důsledkem byl nejen prudký úbytek populace asi o třetinu až polovinu, ale také urychlení tehdejší hospodářské krize. Mor vyvolával paniku. Prameny svědčí jak o prohloubení zbožnosti a pokání, tak o projevech sobectví a nesolidárnosti. Mnozí si nákazu vysvětlovali domněnkami o úpadku mravů. Viníky někdy hledali v konkrétních osobách nebo společenských skupinách (např. v Židech).

Mnohem masivnější úbytek světové populace však nastal na konci 15. a v 16. století, kdy Evropané zavlekli některé **nové choroby na americký kontinent**. Zemřely desítky milionů původních obyvatel (80 až 90 % populace), protože na spalničky, neštovice či mor neměli vybudovanou imunitu.

Smrt a smysl života

Středověké představy o posmrtném životě byly velmi konkrétní a jejich připomínky byly velice často instalovány ve veřejném prostoru. Představy o posmrtném životě zásadně ovlivňovaly každodenní život, rozhodování, vztahy i politiku. Katolická církev zdůrazňovala, že mezi smrtí a soudným dnem trpí duše v **očistci**. Při soudném dni dojde k opětovnému spojení duší a těl, jež se oddělují v okamžiku smrti. Proto se živí modlili k Marii a ke svatým za duše zemřelých. Jejich přímluva totiž mohla ovlivnit, zda duše skončí na věčnost v nebi, či v pekle. Duše v očistci má dle církve naději, že její utrpení bude i díky zádušním mším, pokání, almužnám, poutím a prosbám odpuštěno nebo zkráceno. Kontakt se svatými usnadňovaly relikvie. Církev zajišťovala obřady zkracující pobyt v očistci a lidé si je kupovali ve formě odpustků.

Pravoslaví na nauku o očistci nikdy nepřistoupilo. Někteří lidé v západní Evropě (odsouzení jako kacíři) hlásali, že o spáse nebo zatracení se rozhoduje v okamžiku smrti. Očistec odmítali i radikální husité a reformované církve, počítali však s příchodem Krista a posledním soudem. Mesíáše, soud a možnost nápravy některých nespravedlivých očekávali také židé, vnímající tento svět jako předsíň světa budoucího.

Nauka o očistci se vyvíjela a debatovalo se o jejích podrobnostech – věřící se snažili uvést své představy do souladu s přírodovědeckými poznatky. Očistec byl vnímán nejčastěji jako hora, ostrov nebo dočasné podzemní vězení. Počítalo se s tím, že některé duše zde po smrti nejsou uvězněny, ale mohou se pohybovat po světě, pomáhat i škodit živým a komunikovat s nimi ve snech, nebo se proměňují ve strašidla. Duše zvláště zbožných a spravedlivých lidí (nebo duše, které již směly opustit očistec) vstoupily po smrti rovnou do zahrady Eden, kde rovněž čekaly na poslední soud (Eden měl být místem na východě Země, kde údajně pramenily světové řeky – věřilo se, že k branám rajske zahrady dospěl Alexandr Veliký, Kryštof Kolumbus se zprvu domníval, že k ní doplul z druhé strany). Hluboko uprostřed zeměkoule se mělo nacházet peklo, kde bude v mukách nekonečně dlouho trpět naprostá většina lidstva (podle církve všichni, kdo nebyli křtem očištěni od prvotního hříchu). Spolu s lidmi zde budou padlí andělé proměnění v čerty a demony. Vysoko nad hvězdami měl být naopak harmonický a krásný prostor nebes – plný hudby a světla kolem božího trůnu s anděly, často v podobě zářícího města (nebeský Jeruzalém) nebo zahrady, kde budou pobývat ve věčné radosti všichni spasení.

Návraty ke středověku

Ožívání středověké estetiky, hodnot či jakákoli práce s odkazy na středověké kultury a společnosti se označuje jako „**medievalismus**“. Středověk jako pojem označující specifickou epochu začal být zaváděn humanisty již ve 14. a 15. století – cílem bylo vymezit jejich aktuální věk, který vnímali jako nový a moderní. Dosavadní období vnímali jako úpadkové, nekultivované a temné. Různé společenské skupiny se však v následujících staletích ke středověku vraceli – například ke středověké literatuře a estetice již v 17. a 18. století (např. tzv. barokní gotika). Mohutné ožívání středověku je spojeno s romantismem na konci 18. století a v 19. století. Ve 20. a 21. století se ke středověké estetice a k domněle středověkým hodnotám obracely i některé extremistické ideologie (např. nacismus, islamistický džihádismus, neonacismus). S odkazy k údajným středověkým kořenům pracovala mnohá vznikající moderní národní společenství a státy (např. národní obrození, kultura ČR i České republiky v devadesátých letech 20. století). Tyto stále živé odkazy na středověk jsou velmi pružné – mohou sloužit jak antidemokratickým hnutím ohrožujícím soudržnou a liberální občanskou společnost, tak ideologiím demokratickým, inkluzivním či emancipačním.

